

UN NOU PAS EN LA RECUPERACIÓ DE LA DOCUMENTACIÓ ALTMEDIEVAL CATALANA:
L'EDICIÓ DELS DIPLOMES DE L'ARXIU COMTAL DE BARCELONA
FINS A RAMON BERENGUER IV²

Novament la Fundació Noguera, que tan excel·lent tasca està duent a terme en favor de posar unes bases ben fonamentades de la nostra història i cultura, ens ofereix una molt important col·lecció diplomàtica de textos altmedievals. Es tracta ara de l'edició dels documents servats a l'Arxiu Reial de Barcelona des del temps del comte Ramon Berenguer II als de Ramon Berenguer IV, continuació de l'edició dels diplomes del segle IX i X que ja fa més de mig segle ens oferí el Dr. F. Udina, que, malauradament, ens acaba de deixar fa uns mesos. És una obra d'envergadura, de la qual han tingut cura tres reputats medievals, el Dr. I.J. Baiges, el Dr. G. Feliu i el Dr. J.M. Salrach, acompanyats, en aquesta avinentesa, per la competent col·laboració de P. Benito, R. Conde, V. Farias, P. Galceran, M. Pons, N. Sadurní i A. Torra, tot un equip d'especialistes, garantia, per ell mateix, d'un treball sòlid i de qualitat. No és estrany, doncs, que el resultat assolit satisfagui els més exigents lectors, que, com sol passar en les publicacions d'aquesta mena, poden ser de molt variats interessos. Tal és el profit i valor de l'edició dels diplomes, fonament i base principal dels coneixements del nostre passat. I la que em dispo a comentar abraça 1149 documents, la majoria originals, per bé que alguns, com és natural, també còpies, entre d'altres raons perquè ja d'antic calgué reparar algun instrument, com un d'*antico corroso que in parte delere incipiebat propter nimiam uetustatem* (doc. 75).

És cert, però, que cada vegada que apareix una nova publicació de documents altmedievals, el lector, particularment al nostre país, però no sols aquí, reviu la necessitat d'una major unitat de criteris en la presentació i edició d'uns textos, normalment de naturalesa paraliterària, però textos, a la fi, i, per tant, necessitats de fidels transcripcions paleogràfiques i de curoses edicions filològiques. Només així resultaran útils a tota la comunitat científica, sigui quin sigui l'interès cultural de qui s'hi atansi. I, en aquest sentit, cal encara un debat entre especialistes i, sobretot, un acord més generalitzat entre editors (no sempre, ai las!, suficientment capacitats).

I, justament, un dels valors, no menor, de l'obra que ara comento em sembla que és la clara voluntat de què fa gala d'oferir una edició rigorosa des de tots els punts de vista, que va des d'una fidelitat textual exigent a una puntuació meditada, i que, atès l'alt mestratge dels qui la signen, està destinada a ser model de noves publicacions del mateix tenor. Cal revisar, doncs, els distints apartats de què es compon el diplomatari i veure, per aquest motiu, amb ulls especialment crítics, com resolen aquests estudiosos les dificultats que cada una de les parts d'una col·lecció diplomàtica presenta.

Diguem de primer que aquesta notable edició ve precedida ja d'una important introducció, on es resalten alguns dels aspectes paleogràfics i diplomàtics més remarcables dels documents editats, tal com fa, amb la seva acostumada aptitud, I.J. Baiges; i també són destacades les notícies de caràcter històric que aporta el diplomatari, resumides per la competència habitual de J.M. Salrach. El llibre no podia començar millor.

Introduïts ja en el diplomatari, cal reduir, en primer lloc, les dates antigues dels documents a la calendació actual. Aquesta tasca, certament, no és gens fàcil; no pas per la dificultat de les operacions matemàtiques en elles mateixes, és clar; sinó per la necessitat prèvia d'escatir el tipus d'operació adequada que hi hem d'aplicar, perquè, si som sincers, hem de reconèixer que, actualment, ho fem més d'esma i per tradició, que no pas seguint un sistema que hàgim trobat coherent i irrefutable. D'aquí que, quan un diploma és datat per cronogrames diversos, manta vegada no hi ha coincidència en la reducció dels distints càlculs si apliquem en la seva resolució els criteris actuals; el que ens indica, amb l'evidència dels fets, que no estem en el bon camí. Prou es veu, per exemple, en el document 138 de la present col·lecció, datat *VII idus ianuarii, anno Incarnationis Christi millesimo LXXX° III, inditione VII^a, regni Philippi regis XXIII*, el que fa comentar als editors: *L'any 23 del rei Felip I correspon a l'any 1083 de*

² Ignasi J. Baiges, Gaspar Feliu, Josep M. Salrach (eds.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, 4 vols., Barcelona, Fundació Noguera, 2010, 2057 pp. (Diplomatari, 48, 49, 50, 51). ISBN 9788497799584.

l'Encarnació pel sistema pisà i a l'any 1084 pel florentí. A aquests dos anys els corresponen les indiccions primera i segona i no la setena, com indica el document. O en el doc. 482, datat, al seu torn, així: notum diem V feriam, quod est III kalendas iulii, epacta XI, concurrentes VII, luna XXII, indictione XV, regnante Lodouico rege in anno suo decimo, eodem comes Ermen-gaudus in Balagario et in Urgellum, cosa que també obliga a explicar: Prenem l'any X del rei Lluís VI com l'element cronològic per a datar aquest document, malgrat la profusió d'elements que presenta la clàusula de datació i que l'epacta XI, la lluna XXII i la indicció XV ens situen al 1122, any en el qual, a més, el dia 29 de juny va ser dijous.

Quan hi ha discrepància entre el càlcul dels reis francs i el de l'Encarnació, unes vegades els editors opten per donar per bona la data del regnat franc (doc. 684), però d'altres prioritzen la de l'Encarnació (doc. 722) i, fins i tot, la de l'era hispànica (doc. 741), el que augmenta la confusió; més perquè, segons que sembla, al nostre país aquesta calendació no començava l'any 38, sinó el 39 a.C. De fet, si comptem que l'era tenia 39 anys en lloc de 38, podríem considerar el doc. 722 de l'11 d'agost de 1137, i el doc. 741, del 27 d'agost del mateix any i no de 1138, cosa que sembla més raonable.

I, tanmateix, malgrat la constatació constant de no estar en el bon camí, seguim en ell, com he dit, per conformisme, per comoditat i per manca, avui per avui, d'una alternativa convincent. És una tasca urgent, doncs, la d'estudiar el sistema cronològic emprat en la documentació medieval catalana, cosa que cal fer de manera global i rigorosa. No sols els anys dels reis francs presenten dificultats, sinó els mateixos del Senyor o de l'Encarnació. I, fins i tot, diria que caldria revisar si la indicació dels dies del mes es feia, en els temps medievals, sempre segons l'estil clàssic, amb referència als dies anteriors a les calendes, nones o idus, o si, almenys en algunes ocasions, remetien als dies posteriors de la data esmentada, segons que sembla que succeix, per exemple, en alguns diplomes lleonesos.

Per altra part, no són pocs els documents que no porten data i que cal deduir de dades internes o de característiques formals, cosa que els autors fan sovint amb encert. Per això no s'entén que, alguna vegada, no filin més prim. Per exemple, els documents 514, 515 i 516, que són diversos juraments de fidelitat prestats a Ricard Guillem sense data expressa, els daten entre 1075 i 1119, és a dir, segons els editors, entre la datar del primer document conegut de Ricard Guillem i el primer document on consta com a difunt. Però si mirem el doc. 503, un establiment enfitèutic del 5 de juliol de 1118, ja hi trobem esmentada la vídua del citat Ricard Guillem...

És costum d'indicar el lloc d'expedició del document quan la data és tòpica, cosa que els editors fan normalment, però no sempre, com en el doc. 908, una definició posada per escrit a la casa dels templers de Barcelona (doc. 908).

Certament cal aplaudir la bona idea d'introduir els registos amb l'especificació de la tipologia documental a què pertany el text, que pot ajudar, per exemple, a ulteriors utilitzacions informàtiques de la publicació. D'aquí, però, que calgui mirar-s'hi molt i que no pugui compartir alguna denominació proposada; així creuria preferible de parlar d'oblació abans que de la genèrica donació per al document 384 i de definició per al document 385, per limitar-me a dos únics casos.

Els registos no solen oblidar res d'essencial i s'ajusten amb precisió al contingut del text. Només hom hauria desitjat una mica menys de laconisme en l'exposició de les sentències, com la de 1143 (doc. 814), i una mica més de regularitat en el cas dels resums de les darreres voluntats i de les adveracions testamentàries. És evident que, en aquests casos, no es pot fer un extracte complet del contingut si no es fa una traducció total. Però sí crec possible una uniformitat en el criteri de les dades bàsiques que es poden donar dins un diplomatar, la finalitat del qual determinarà, naturalment, el tipus de notícia que cal ressaltar en el regist. En un recull diplomàtic generalista com el present, al meu parer, simplement caldria triar uns punts d'informació bàsics, però, això sí, constants. Les variants que es verifiquen, per exemple, en els registos dels testaments n° 614 i 649, no ajuden a orientar el lector, ni crec que puguin servir de model per a futures edicions.

D'altra banda, en els registos, hom palesa alguna petita distracció, com la que fa de la mare de Guadall Guadall i de Berenguer Guadall, Dispòsia, l'esposa d'aquest darrer (doc. 147), o el que converteix el vescomte de Cardona en comte (doc. 696). O algun regist poc precís, com el que explica la concessió de Ramon Berenguer III a quatre jueus, Mossé, Jafia, Bonén i Abotaib, del privilegi que ningú del comtat de Barcelona, que no siguin ells mateixos,

no dugui cap sarraf o sarraïna a Espanya per al seu rescat, i que cap cristià ni jueu no navegui en llurs naus per mercadejar sense llur consentiment (doc. 356). Tampoc no sembla suficientment exacte el regest que recull una concessió del comte Bernat II de Besalú a Ramon Berenguer III de Barcelona, car el que crec que s'hi diu és que, si hi ha algun fill baró del comte de Besalú i de la seva esposa, la filla de Ramon Berenguer III, la donació sols valdrà fins que el susdit fill compleixi els quinze anys (doc. 371). Semblantment, la venda que el germans Pere, Berenguer i Ponç de Fonollar feren al Temple el 1149 costà un cavall valorat en 40 morabatins, no un cavall i 40 morabatins (doc. 891). I potser no hauria estat de més indicar que, el 1157, el vescomte Reverter ja era difunt (doc. 1011), tal com encertadament es fa més endavant (doc. 1035); el mateix hom podria dir de Ponç de Cervera, també difunt aquell any (doc. 1025).

Íntimament relacionada amb la presentació del regest està la problemàtica de l'adaptació al català actual dels antropònims i, eventualment, dels topònims medievals. També en aquest punt caldria una més gran coincidència de criteris, entre d'altres motius, per facilitar futures i desitjables indexacions informàtiques introduïdes en la xarxa. Pel que fa a aquesta apartat, no sé si Guilareny no seria millor que Gilareny (doc. 58); si Guarnier no seria preferible a Gorner (doc. 88), si Bompar no és la forma correcta de Bonpare (doc. 307), Juiol la de Juliol (doc. 981) i Llodric la de Leteric (doc. 997) –d'altra banda, per què unes vegades hom diu *Guilhem Leteric* (docs. 997 i 1102) i altres *Guillem Leteric* (docs. 1076 i 1086)?–. També em semblaria més adequat Guiu que no pas Gui (doc. 310) i més exacte Palol que Palou per traduir *Palaciolo* (doc. 409). Resulta incongruent d'anomenar l'esposa del francès Tecelí unes vegades Or (doc. 128) i altres Òria (doc. 187), o dir la muller de Pere de Montpaó en una ocasió Alet (doc. 644) i en una altra Adelaida (doc. 688), així com parlar en uns casos de Guillem Ramon de Castellví de Rosanes (doc. 388) i en d'altres de Guillem Ramon de Castellvell (doc. 390). El Guillem Bernat de Mesleu cal entendre'l de Manlleu (doc. 622). M'inclinaria per mantenir la forma dels noms Arseu i Arseua per al matrimoni que apareix el 1126, en comptes de donar a tots dos el nom femení Arsèn per al marit i la variant Arsenda per a l'esposa (doc. 589). Discrepo, evidentment, de la grafia Mäger en comptes de Mäier, tal com, d'altra banda, apareix a l'original de 1084 (doc. 151). La grafia *g* en lloc de *i* en els passatges originals en què es troba *Mager* és, al meu albir, una hipercorrecció pels casos en què una mateixa pronunciació de la *g* i de la *i* feia escriure, per exemple, *ienitor* en comptes de *genitor*, grafia abundantament testimoniada en el nostre diplomatar i en d'altres. Basti un parell d'exemples d'aquesta confusió: *bagulia* per *baulua* (doc. 154) i *ieneri* per *generi* (doc. 203). El mateix cal dir de Fruga en comptes de Fruia, que em sembla versió preferible (doc. 387) o de Magença en lloc de Maiença, tal com, d'altra banda, apareix en el text original (doc. 709) i tal com algunes vegades apareix al regest per a major desconcert del lector (docs. 659, 660). Penso, a més, que l'esposa de Ramon Bonfill es deia, pròpiament, Jovany i no Joana (doc. 189) –altrament altres Jovany són traduïts sistemàticament en els regestos per Joan (docs. 346, 352).

L'aparat heurístic, sempre molt complet, ve encapçalat, com és normal, per l'original o originals quan aquests són múltiples, per als quals hom reserva la lletra de referència A. En alguna ocasió, però, sembla que no es manté aquest bon criteri i s'aplica la A també a un trasllat (doc. 543 o doc. 618).

Però la part més important del llibre és, evidentment, l'edició dels documents. I aquí la transcripció d'alguns noms propis deixen en el dubte. Ja en el doc. 1 llegim un *Deofato*, que fa pensar en la possibilitat d'un *Deodato*; un *Dinardus*, que evoca un més versemblant *Bernardus*; un *Vinsindus*, que no sé si podria ser un *Wisindus*, o un *Vivaizane*, que tal vegada podria correspondre a un *Winzane*. Qui sap si l'esposa d'Heribert, anomenada Alia, no podria dir-se, en realitat, Guilla, escrit *Gilia* (doc. 4); com l'escriptura *Guiliardus* suggereix un *Guiliardus*, o *Guisadus* o bé *Guisandus*, lectura que proposaria per al *Gasandus* del doc. 9. Al document que porta el nº 7, seguit d'un altre sense numerar per evident error tipogràfic, no sé si *Belesme* pot correspondre a *Belesine* (doc. 73), tal com un improbable *Antoni* sembla remetre a *Atoni* (doc. 262). I esmenaria igualment *lozbert* per *lozbert* (doc. 131), *Guerreia* per *Guerreta* (doc. 254), *Hunc* per *Huc* (doc. 300), i potser també *Ietonis* per *Letonis* (doc. 710) i un *Perro* per *Petro* o, possiblement millor, per *Peiro* (doc. 948). També gosaria corregir *Giuliae* per *Guilliae* (doc. 951) i, probablement, *Gantelmus* per *Gaucelmus* (doc. 1147).

En el present aplec documental, hom constata de nou que alguns antropònims eren presos de topònims importants, especialment en el cas de noms femenins, com *Barcelona* el

1079 (doc. 97), *Corduane* el 1126 (doc. 582), *Lombarda* el 1129 (doc. 622) o *Narbona* el 1160 (doc. 1082).

Poden resultar interessants per als estudis d'onomàstic i, àdhuc, per als de genealogia els exemples de *Guillelmus Bernardi, qui uocor Bernardus Adalberti de Nauata*, del 1070-1107 (doc. 376), i el de *Deusde sacer, quem nuncupant Arnallus Arnalli*, del 1109 (doc. 390).

Si no hi ha error en la transcripció del testament de Ramon Berenguer III, dictat, pel que sembla, el 1131, un cavall seu es diria *Danc*, tot i que la proximitat de la seva menció amb la d'un altre cavall negre, fa pensar en la possibilitat que *Danc* sigui, en realitat, *blanc* (doc. 631).

Entre els antropònims hom troba alguns malnoms simpàtics, fruit de la viva imaginació popular, que em permeto de ressenyar, com *Vives Bocha de Oca* el 1079 (doc. 97); *Christiano Templi de Ocha* cap al 1079 (doc. 98); *Gerbert Caput Molsor, Bernard Torna Coies* (entenc Tornacoces), *Salamon Erumir Quarta Part, Bonifilio Latro, Bocha Deuina, Ponc Cab de Oca* circa 1079 (doc. 99); *Sanla Dominico qui uocant Caput Rost* el 1080 (doc. 111); *Pere Bechet, Eliards de Mal Pestel* o *Bonifilii Barba* el 1081 (doc. 119); *Guillem Magre* el 1094 (doc. 258); *Compang Auricula* entre 1047 i 1098 (doc. 312); *Raimundi Poncii Maleagno* el 1110 (doc. 405); *Ramon de Chor Saii* el 1117 (479); *Mud* el 1109-1117 (doc. 491); *Bucintor* el 1119 (doc. 511); *Formad* el 1119 (doc. 513); *Pere de Mala Cara* el 1120 (doc. 523); *Berengarii de Cuil Sech* el 1122 (doc. 543); *na Calua* el 1126 (doc. 577); *Kauaroches* també el 1126 (doc. 581 i doc. 582, on apareix escrit, sense necessitat, separat *Caua Rrocas*); *Guillem Belabarba, Pere Grass, Pere Trentalabres, Guillem Trosseler, Bernad Maluestid, Cantador* el 1137 (doc. 728); *Oliuario que uocant Ross* el 1139 (doc. 750); *Raimundus Burdo* o *Iohannis Ventreland* el 1141 (doc. 789); *Iohannis Bragad, Berengarii Capud Bouis, Poncii Capud Ferri* i *Tafurel* el 1142 (doc. 793); *Berengarii Cocti* (si no es tracta de *Cocci*, que no és igual ser qui cuina que ser el cuinat) el mateix any (doc. 802); *Porcelet* el 1146 (doc. 847); *Guillelmo Capite Mallei, Arnallo Banud, Dalmacio Conilii* i *Martino Trumpela* el 1147-1151 (doc. 948); *Babot de Plani* el 1154 (doc. 972); *Petri Prementis Clauem* el 1159 (doc. 1043); *Maiasendis de Poliniano que uocant Malsignata* el 1159 (doc. 1046); *Bernardus Murrut* el 1161 (doc. 1086); *Barbaroga* en data indeterminada (doc. 1131) i també en data imprecisa *Pontius Malerba, Giraldus Malauxor, Sibaldus Paneminuto, Porcellitus Paleagrossa, Rostagnus Interfontes* (doc. 1145) o *Lambertus Mirapes* i *Inguilbertus Nebladus* (doc. 1147). És justament la presència sovintejada d'aquests malnoms el que em fa pensar que cal considerar com a tal i, per tant, escriure en majúscules, *Ermesen Sorde de Pocc* del 1131 (doc. 644).

Els topònims, d'altra banda, tampoc no es lliuraven de les denominacions populars, com *Nas de Quarn* testimoniat el 1081 (doc. 119), el mas de *Canta Corbis*, el de *Guarda-te'n*, la vila *Canina* o l'alou de *Pela Mors* el 1088 (doc. 192), *Carro Fractum* el 1112 (doc. 423), la terra *quam uocant de Capite Male Iornalade* el 1126 (doc. 581), el mas de *Chaies Mort* el 1128 (doc. 614), el molí de *Ligal Bene* el 1128 (doc. 616), el *Riuo Putente* el 1133 (doc. 661), *Orelud* el 1134 (doc. 677), el riu *Merdica* el mateix any –que no pas *Medica*– (doc. 679), la parellada de *Mar Morta* el 1117-1137 (doc. 729), el bosc de *Pedra Mala* el 1142 (doc. 797), *Bacha Morta* el 1150 (doc. 900), *Aqua Putida* el 1154 (doc. 969), el mas de *Cantapassers* el mateix any (doc. 973), el mas de *Mal Niz* el 1155 (doc. 993), el mulner *VII Eimines* el 1159 (doc. 1045), *Hora Bona* el 1160 (doc. 1082) o *Chagalosos* en data indeterminada (doc. 1137). El 1093 es testimonia una *Paratam luporum*, que escriuria en majúscula (doc. 245). Resaltem també un *Arnall Mir de Kasa de Ladrons* el 1112-1124 (doc. 565), un *Berengarius de Pellafollis* el 1134 (doc. 671), un *Arnalli de Maltorrent* el 1142 (doc. 790), un *Petrus de Qualdeprim* el 1145 (doc. 840), un *Petrus Guillelmi de Malo Consilio* entorn de 1160 (doc. 1065) i un *Raimundus de Pelagals* el 1161 (doc. 1087).

Són relativament freqüents altres expressions pròpies del llenguatge popular, com les frases fetes. En les queixes presentades contra Berenguer de la Bleda, entre 1139-1162, hom conta que aquest digué: *Hoc facio et faciam uobis per ius, sicut de mora chuc*. I, fins i tot, no manquen exemples de llenguatge groller; en aquest mateix diploma hom llegeix: *et Prebert tenuit cartam clam et ille respondit certum stare per comitem quam per anum pet* (doc. 1094). També en el judici que, el 1160, enfrontà Ramon Berenguer IV i el veguer Berenguer, el comte de Barcelona es queixà *quod ad contemptum comitis, in faciem eius, protulit hec uerba ipse Berengarius: "quod ego accipio et teneo non gratificor uobis unum petum"* (doc. 1056).

No puc compartir el criteri d'editar textos anteriors a la reforma de Petrus Ramus (Pierre de la Ramé) amb *v* quan la *u* tenia valor consonàntic, oimés quam s'opta per no introduir la *j* en aquells casos en què la *i* tenia el mateix valor, anacronisme que obliga a presentar, en un mateix text, per exemple, *vinditrice* i *ienitore* o *iure* (doc. 5); i, més encara, *Jouan* i a continuació *Iohannis* (doc. 275). A més, per què llavors s'escriu *viuolarium* i no *vivolarium* (doc. 851)?

Sí que aplaudeixo, però, la introducció de comes que separen un subjecte plural en el cas de les signatures, per bé que no comprenc que, de manera sistemàtica, s'hagi mantingut en majúscula llavors el mot *signum* després de coma. Malauradament, però, no es manté tampoc en tots els casos el bon ús de les comes. Així, el passatge de caràcter narratiu que introdueix el doc. 581, de l'any 1126, posat per escrit pel prevere Guillem, el consideraria millor puntuat si, entre *Bisullinensis monete* i *hanc donationem*, s'hi posés una coma i no un punt, que deixa sense verb principal l'oració introduïda per *Sed audiens*.

Contràriament, hom diria que entre *nichil exinde non remansit* i *est manifestum* (doc. 11), que segueix, hi aniria bé un punt; com també al doc. 80 i en molts altres casos semblants.

Ni cal dir que em sembla ben correcte també d'escriure *inpropter* i *inantea*, present al doc. 5, per exemple, tot i que en algunes casos s'ha optat per *in propter* (així al doc. 11 llegim *in propter precium solidos XXXV* en lloc de *inpropter precium solidorum XXXV*) i *in antea*, incongruències fàcilment explicables per la notable diversitat d'autors que han intervingut en l'edició. De manera semblant, al document que, sense número, segueix el 7, hi llegim *in avantea* en comptes de *inauantea* i *vel ut* en lloc de *uelut*; potser també caldria esmenar, en aquest mateix document, *de meo iuro* en *de meo iure*. Així mateix seria partidari d'escriure *abincebs* en lloc de *ab incebs* (doc. 157), *depost* en comptes de *de post* (doc. 577), *perhonorabitum* i no *per honorabitum* (doc. 760), igual que *deues* i no *de ves* (doc. 787) o *Eapropter* i no *Ea propter* (doc. 82), *pernimium* i no *per nimium* (doc. 856), *extunc* i no *ex tunc* (doc. 905). Diria també que *aud eam* és *audeam* (doc. 73), que *non dum* és *nondum* (doc. 164) i que *semiuiuas* és millor que no pas *semi vivas* (doc. 1094). Pel contrari, proposaria que *similes* caldria llegir-lo *si miles* (doc. 52); de la mateixa manera que *Ex qua re* em sembla preferible a *Ex quare* (doc. 83), *diligam te a diligante* (doc. 85) i *in uigilem a invigilem* (doc. 1050). I és que la incorrecta unió o separació de síl·labes dóna origen, en algun cas aïllat, a frases del tot inintel·ligibles, com *fatalica supreventus*, que caldria interpretar, al meu semblant, *fatali casu peruentus* (doc. 14).

La necessitat d'emprar lletres majúscules o minúscules no sempre és clara en els textos paraliteraris. Però, en el present cas, escriuria en minúscula i no en majúscula *chintana* (doc. 342), *almunia* (doc. 355), *moncium* (doc. 475), *militis* (doc. 519), *puelle* (doc. 633), *loger* –que, lògicament, caldria treure dels índexs onomàstics– (doc. 692), *ueterem* (doc. 761), *hera* (doc. 1026), *cotellarius* (doc. 1027), *ordei* (doc. 1092). Pel contrari, considero nom propi i, per tant, que s'ha d'escriure en majúscula *in Balle* (doc. 273), *ad Dominico* (doc. 491), *de Rege* (doc. 520), *in Escala* (doc. 580), *Historia* (doc. 609), *suptus Ripa Grossa* (doc. 1088). No s'entén, d'altra banda, per què al doc. 281 els editors escriuen primer *Adalbertus francigena* i després *Adalberti Francigena*, o al doc. 517 *Turrim que uocant Almazcor* i al doc. 518 *turrem que uocant de Afiff*.

En el cos del text constato alguns mots i frases que deixen en el dubte de la seva exacta literalitat. Així *debito corpus meum* deu ser *dubito* (doc. 245), com *absque ullius minis, ui* deu correspondre a *absque ullius nimis ui* (doc. 268). Diria igualment que *ordinate* és *ordinante* i *mouetur, monetur* (doc. 291). Proposaria també les següents esmenes: *habeat potestate sine engan, no habet* (doc. 334) i, pel contrari, *que hodie habes* en lloc de *habeas* (doc. 635); *ad obitum nostrum ibi sepulturam abeamus*, no *ad obitum nostrum in sepulturam abeamus* (doc. 384); *absque ullius persone reclamacione, no reclamacionis* (doc. 486); *tenuimus*, no *tenimus* (doc. 547); *affirmauit no astirmavit* (doc. 876), *seruire uolumus, no nolumus* (doc. 1094). No sé si *Serta* s'ha d'entendre *serra* (doc. 1026) i si *adest mulum* cal interpretar-ho *aud I mulum* (doc. 1074). La frase *tos gradienzs arnes sine forza* potser caldria corregir-la amb el mot *arnes*, plural d'*arma*, derivat d'*anima* com en occità, la qual cosa caldria de conjecturar l'esmena proposada d'*animos* o *ànims* (doc. 1122).

Alguna abreviatura no sembla del tot correctament resolta, com en *adnihileter* (doc. 64), que caldria desenvolupar *adnihiletur*. O *abuierint uobis restitutum*, que diria que és *abuerim* (doc. 159). O *in Riuipollentis*, que sembla *in Riuipollenti* (doc. 320), com diria que

també caldria esmenar *Bearnensi* en lloc de *Bearnensis* (doc. 970), *sicut conveniam en sicut conueniat* (doc. 996) i, possiblement, *solidos C denarios en denariorum* (doc. 840).

Algun altre dubte de transcripció d'aquesta mena es presenta al lector. Així no sé si *Bernardus quod* (doc. 49) s'ha d'interpretar *Bernardus qui*. Però no sembla, en canvi, que calgui dubtar que l'abreviatura de *P*, aplicada a un nom propi, correspongui a *Petrus* o *Pere* (doc. 1138) o la de *G* a *Guillelmus* o *Guillem* (doc. 1140).

Les tres lletres que hom diu que manquen a *ad ipsa chosta de [...]*alego (doc. 31), no sé si podrien correspondre a <Mal>alego. Semblantment les dues que falten a [...]*iriundus* (doc. 76), potser correspondrien, amb l'esmena *m* en lloc de *iri*, a *Raimundus*. El formulari del jurament de fidelitat de 1117-1130 (doc. 638), penso que es pot completar en algun punt: *neque te [...] nec tibi uetent* ho entenc *neque te uetam nec tibi uetent*; i que cal esmenar lleument alguna altra frase: *dicipiam te prephatum comitem nec tuum filium tali tuum honorem dimisseris* potser seria *decipiam te, prephatum comitem, nec tuum filium tali modo ut tu tuum honorem dimisseris*; i em decidiria per *homo uel homines* en lloc de *homine*. També completaria *cons* i no pas *comes* en una carta del vescomte Reverter, igual que el document anterior, que, una i altra, podien haver rebut segurament una millor puntuació (doc. 759). D'altra banda, *duici[...]* ho creuria *diuci<us>* (doc. 829).

Interpreto que *Ac ista conueniencia in mense iunio* del doc. 123 s'ha d'entendre *Ac<ta>* per omissió de la síl·laba *ta* per haplografia motivada per la proximitat de *ista*. Si és que falta la *e* en el text, també la posaria en *qui se tenet iuxta ipsa ecclesia* en comptes de *quis tenet* (doc. 614).

Hom diria que no s'ha esmenat algun error que hi ha en la còpia de diplomes no conservats en la forma original. Així, entre els signataris del doc. 177, consta un suposat *Johannes Borrelli qui uocant filio Awualalit*, mentre que, pel doc. 128, sabem que es tracta, en realitat, de dues persones distintes, Joan i Borrell, *uterque fratres*, ambdós fills, en efecte, d'Awualalit.

Quan un mot corrupte per distracció evident de l'escriba és restituit en la seva forma correcta, em semblaria més apropiat deixar en el text principal la versió esmenada i remetre a l'aparat crític la grafia rebutjada; just el contrari de com ho fan els editors en el cas, per exemple, de *incondulsa*, que, en efecte, tal com ells veuen, s'ha d'expurgar en *inconuulsa* (doc. 432). Els editors, en canvi, no segueixen el seu propi criteri quan corregeixen *malas personas* en comptes de *malas presones* (doc. 596), lectura que, dit sigui de passada, em sembla la correcta i, per tant, sense necessitat de retoc.

Hom constata alguna incongruència també en la posició de l'ús de l'apòstrof en la transcripció de breus passatges en català. Així trobem escrit *te n'enganaré* i després *me'n absolvràs* (doc. 17). D'altra banda, suprimiria del tot l'apòstrof en *se'n uostre engan* i hi veuria *sen* (doc. 205).

En aquest punt cal dir que la riquesa de veus i passatges ja en català és ben notable en el present aplec, cosa que el fa especialment profitós no sols per a un millor coneixement del nostre llatí medieval, sinó també dels primers testimonis preliteraris de la nostra llengua, que disposa de documents tan arromançats com el 765, de l'any 1140. Sense oblidar algun text en aragonès (doc. 365), i els relativament abundants afegitons en hebreu i àrab.

En aquest punt no sé si és bona idea la d'introduir l'accentuació gràfica en les paraules escrites ja en català en el cos del text llatí, però que no la porten originàriament, sobretot quan no s'és constant en el procediment. Així, al doc. 635, per exemple, hi llegim *tenré*, però *acaptaras* en lloc d'un esperable *acaptaràs*, i al doc. 992 resulta equívoc, llavors, no accentuar *exadés <exaders>*.

Pel que fa al lèxic del llatí medieval ressaltem un nou testimoni del mot, escassament testimoniad, *esum*, que apareix entre 1066 i 1076 (doc. 66). Interessant resulta també a aquest respecte l'aparició del mot *patria*, que cal entendre, en general, com a sinònim de comtat, com ben clar queda en el testament de Ramon Berenguer III, del 1122, on, entre altres llegats, deixa al seu fill Berenguer Ramon *omnem honorem meum Prouintie et illum quem habeo in Rotunensi patria* (doc. 537; vegeu també els docs. 631, 1014 i 1070). Amb tot, en el present recull també trobem aquest mot com a equivalent a vescomtat. En efecte, en el testament d'Ermesèn, vescomtessa de Besalú, atorgat el 1120, s'hi llegeix: *In primis dimitto Deo et Sanctae Mariae Riuipullensi corpus et animam meam ut ibi sepeliat si in omni hac patria me mori contigerit* (doc. 520). Aquest mot també sembla que s'atansa al sentit de "pàtria petita" en una convinença

signada, el 1118, entre Ramon Bernat d'Olost i Berenguer Guilbert de Sentfores sobre el castell d'Oló, car s'hi diu: *Et si iamdictus Berengarius non fuerit in patria sua, uidelicet, de ipsa Clusa usque ad Ceruaria* (doc. 499). Semblantment, en una altra convinença del mateix any, aquesta entre Berenguer de Montcada i Carbonell de Castellet sobre el castell de Vacarisses, s'especifica també: *Et faciat ei cortis et kaulcades et placitos et sequiis et alia seruicia infra patria, sicut homo debet facere suo meliori seniori* (doc. 500). I hem de reconèixer que, en una lletra adreçada pel comte Ramon Berenguer IV al gran mestre del Temple entorn de 1143, també s'esmenta *omnis patrie Yspaniensis clerus* (doc. 820), de la mateixa manera que, en una donació del mateix comte al Temple el 1143, també hom parla de *in regione Hispaniae* (doc. 822).

Com no és inhabitual també apareix en la nostra documentació alguna glossa. En una infeudació de 1124 posada per escrit pel sacerdot Pere, hi llegim: *exactiones, quas uocant kestas* (doc. 555); en la carta de poblament de Tortosa del 1149 escrita per Ponç, hi apareix *cucurbitam, hoc est, cuguz* (doc. 894) i en la confirmació d'una donació de 1152 redactada pel sacerdot Ramon, s'hi escriu *nundinas, que uulgo uocantur fira* (doc. 952). Així mateix en una memòria de greuges, de redacció anònima entre 1157-1166, que presentà Guillem de Castellvell contra Berenguer de Castellvell, que, pel que es veu, tenia afecció a pràctiques usuals avui en el món del futbol, aquest no sols *minatur laboratoribus oculos eruere i multociens minatus est homini qui directos tenet illius honoris pro suo seniore caput amputare et cum digito uenit in faciem eius ut eruere oculos eius*, sinó que també consta que, en una altra ocasió, *fere oculos traxerat, quod dicitur scarabotare* (doc. 1104).

Entre els aspectes de caràcter cultural que es troben en la documentació arrellegada, ultra la presència de sants com els bisbes urgellesos Ermengol i Ot, o l'arquebisbe Oleguer –sobre els quals hom descobreis noves i interessants dades–, hom testimonia personatges del món de la cultura i l'ensenyament, com el cèlebre gramàtic Renall. També hi apareix el cabiscol de la catedral de Barcelona Guillem Bernat testimoniats el 1075 (doc. 54) o una bona representació dels canonges de la susdita seu el 1077 (doc. 71). Igualment el gramàtic, dit poeta, Ricolf, que sabem que era diaca el 1080 (doc. 107), i el cabiscol Joan, esmentat entorn de 1079, així com un Bernat Ramon *magister*, tots de Barcelona (doc. 99). També era cabiscol de Barcelona, el 1092, el diaca Guillem (doc. 238); el 1093 ho era igualment el leuita Berenguer (doc. 257), no sé si el mateix que amb igual nom apareix el 1122 (doc. 544); diferent em sembla, però, el diaca, cabiscol i jutge Berenguer de 1123, potser de Girona (doc. 553), identificable amb l'esmentat el 1130 (doc. 633). També a Vic hi hagué un cabiscol anomenat Berenguer abans del 1130 (doc. 631) i un primicer dit Guillem el 1150 (doc. 906) i el 1157 (doc. 1016); el 1160 també era primicer Pere (doc. 1056). El 1142 el cabiscol de Barcelona es deia Pere (doc. 803), que potser és el mateix primicer esmentat amb aquest nom el 1143 (doc. 815) i el 1152 (doc. 949). El 1124 era cabiscol de Sant Feliu de Girona Ramon, que, fent sinònims els termes cabiscol i coraula, va signar rítmicament: *Hoc letabundus/ confirmo coraula Raimundus* (doc. 557). El 1093 tenim testimoniats com a cabiscol de Girona el diaca i jutge Bernat Guifred (doc. 245), encara actiu el 1096 (doc. 291). El 1094 hom esmenta un altre cabiscol, Bernat (doc. 262) i, el 1107, el jutge i cabiscol Pere (doc. 370). Ja el 1150 consta com a cabiscol de Girona Guillem (doc. 906). Del 1133 coneixem el gramàtic Guillem (doc. 667). L'escolàstic Alerand posà per escrit un document del 1083 (doc. 140), i el també escolàstic Guerau Ramon féu el mateix el 1098 (doc. 308) i el 1101 (doc. 328), ambdós de Santa Maria de l'Estany. També actuà com a rogatari l'escolàstic Joan el 1121 (doc. 536); i el lector Pere, que féu el mateix el 1088 (doc. 189), així com l'escriba *doctus* Miró, autor d'una convinença opistògrafa el 1088 (doc. 200). L'autor d'un trasllat del 1201 fou un Ramon *litteratus* (doc. 1054) i el d'un altre de 1214 fou un Pere també *litteratus* (doc. 955). El diplomata, en fi, ens permet de conèixer dos lectors de Santa Maria de l'Estany de 1088, Guillem i Berenguer (doc. 202).

No manquen, d'aquests personatges, alguns exercicis literaris, com l'ús de signatures rítmiques amb rima lleonina, com la que acabem de veure del cabiscol gironí Ramon. Tal és el cas, a més, de *Berengarius sacerdos et paraphonista hic adsunt sua scripta*, de 1083 (doc. 146); de *Ut res monstrauit/ sic Poncius ista notauit*, de 1111 (doc. 409) –la variant, pel que sembla, *ita notauit* del 1132 (doc. 651), cal esmenar-la, naturalment, en *ista notauit*–; de *Hoc signauit ita/ Bernardus et leuita*, de 1126 (doc. 582) i, el 1133, *Hoc signauit ita/ Bernardus et archileuita* (doc. 667); *Ista superscripta* (millor que no pas *superscripta*) *Bernardus firmo sacrista* el 1130 i 1133 (docs. 633 i 659); *Quod scripto resonat, / signis Guillelmus adornat* (on

cal un punt de puntuació davant el *quod* inicial) el 1130 (doc. 633) i el 1133 amb la variant –sembla– *signis hoc Guillelmus adornat* (doc. 667); *Geraldus scriptis/ faued archidiaconus istis* el 1133 (doc. 667) i 1150 (doc. 906) i, pel que sembla, *Guillelmus scriptis/ fauet* (no *favei*) *archidiaconus istis* el 1154 (doc. 973) i el 1157 (doc. 1016); *Hec ea que laudat/ Guillelmus carmine firmat* el 1138 (doc. 744) i el 1157 (doc. 1016, on caldria separar *eaque* en *ea que*); *Petrus adest testis/ confirmans scripta fidelis* el 1145 (doc. 829) i el 1154 (doc. 973); *Scripta libens istal Petrus confirmo sacrista* el 1150 (doc. 906), el 1154 (doc. 973), el 1157 (doc. 1017) i el 1160 (docs. 1058 i 1070), que sabem que es deia Pere Berenguer i que era, a més, jutge, almenys el 1154 (doc. 968). L'ús d'aquesta mena de signatures és el que obliga, sovint, a puntuar de manera diferent aquestes signatures si no es vol trencar el ritme i dificultar-ne la comprensió.

També crec que cal veure una signatura de ritme dactílic en els següents casos: *Scriptis et hoc posuit signum qui dictus Isarnus*, del 1084 (doc. 151); *Scriptis et hoc posuit signum Bernardus presbiter*, del 1089 (doc. 218); *Iudex Bernardus confirmat legibus istud*, del 1092 (doc. 236); *Scriptis et hoc posuit signum qui dictus est Ranimirus sacer*, del 1094 (doc. 263); *Hoc primicherius firmauit nomine Petrus*, del 1130 (doc. 633), el 1133 (doc. 667) o el 1160 (doc. 1056), per bé que no ho fa així el 1135 i el 1139 (docs. 689 i 691) i un altre primeric homònim, diaca, que sembla de Barcelona (doc. 754); *Hoc letabundus scriptis clericus uocabulo Bernardus*, del 1139 (doc. 746), i *Bissullonensis probat hoc leuita Guielmus* el 1150 (doc. 906).

N'hi ha que es deixen dominar també per un to poètic en el cos del text. Així el sacerdot Guillem que, el 1134, escriví les darreres voluntats de Berenguer de Montcada, a qui fa dir: *sicut christianorum hominum est consuetudo, testamentum meum scribere iubeo* (doc. 672). O en la *variatio sermonum* amb què s'esmenten les afrontacions d'uns masos. Tal el prevere Arnau, que, el 1099, escriví: *Habet affrontationes iamdicta omnia a parte unde Febus oritur ubi uocant Abbella, de mesimbrie (meridie?) ad ipsa turre qui iam fuit condus de Sunner, de occidentali uero parte ubi uocat (uocatur?) Pug Gross, de circi uero plaga in termino de Chastro Bellich* (doc. 318). Hi ha algun altre escriptent anònim, que, entre 1157 i 1166, també recorre a un ciceronià *Quid plura dicam?* (doc. 1104).

No deixen de ser presents en el recull tampoc algunes lletres, ben escrites, com la del cardenal legat adreçada als bisbes de Girona, Vic, Urgell, Elna i Barcelona, per la qual cosa proposaria un començament *Renerius... legatus uenerabilibus episcopis... salutem* (doc. 227). O l'enviada a l'arquebisbe de Tarragona després del 1130, que crec que, per aquest motiu, hauria d'anar encapçalada *Tarraconensi archiepiscopo salutem*; així mateix hom podria completar *permittente Domino* i corregir *religiosi uiri* i *parrochianos* (doc. 639).

El 30 de setembre de 1090, l'abat del monestir de Lavaix, Grimall dictà també en bona prosa un text posat per escrit pel diaca Altemir, que recollia la donació de Miró Ramon del castell d'Aguilar al predit monestir *quia intellexi me culpabilem esse de omnibus peccatis et criminibus quibus potest homo carnalis et fragilis peccare. Et quia de his omnibus iustam emendacionem non poteram facere, uolui, cum consilio omnium amicorum meorum et mihi bona (bene?) querentium, hoc munus omnipotenti Deo offerre, adquisitum, teste omni patria, meo summo labore*. I aquesta donació fou feta *anno ab incarnatione Domini millesimo nonagesimo, mense septembrio, pridie kalendas octobris, luna II, imperante romanis Heinrico, francis Philippo, castellanis Aldefonso* (doc. 224).

I és que no manquen textos que podem qualificar de literaris, com la narració anònima de la troballa del cos de sant Cugat, del 1079 (doc. 96), per bé que són més freqüents els, simplement, ben redactats, alguns de caràcter narratiu, com una definició del castlà d'Oló, posada per escrit per Ponç amb certa agilitat i gràcia. Diu així:

Sciatur ab omnibus cunctis, tam presentibus quam et futuris, quia Gaunalgaudus, quidam presbiter, et filius eius, Raimundus Gaunalgaudi, cum uxore sua, nomine Em, donauerunt se Domino Deo et Beatae Mariae Stagnensis cum omnem suum alaudium, quem abebant uel abere debebant in terminio uel in parrochia Sancti Felicis Terraciola (sic) ut aberent in predicto loco uictum et uestitum in omni uita sua, quod tenerent et possederent habitatores predicti loci sine ulla inquietudine per annos plurimos. Post aliquo uero tempore insurrexerunt uiri quidam lingosi,

susurrantes in auribus Alberti, speculatoris Olonensis castris, atque dicentes ei, menciendo, quia antecessor eius accipiebat de ipsa terra, quam appellant Insulas, tascham, quod utique falsa dicebant, quia pater eius numquam ibi aliquid accepit preter I parilium gallinarum.

Predictus autem Arbertus, per uerba uel consilia iniquorum omnium, emparauit et abstulit Beatae Mariae tascham predicti alaudi et tenuit per annos aliquos. Prior autem predicti loci, nomine Guillelmus, et clericus, sub patrocinio Beatae Mariae constituti, querimoniauerunt predictam tascham multo tempore, ostendentes per cartas corroboratas uel per testes suum esse directum. Predictus autem Arbertus, uidentem nullum abere directum in predictas Insulas exceptus I parilium de gallinas, dimisit et definiuit eas (doc. 651).

Aquest bon preàmbul serà recordat i, com s'esdevenia de vegades, es convertirà en un model literari, en una fórmula, emprada més endavant en una definició semblant de l'any 1156, posada ara per escrit per un sacerdot anomenat Bernat (doc. 1000).

El 1140 un altre sacerdot, Ramon, era capaç d'expressar-se també amb desimboltura, com es veu en el seu redactat d'una definició, en favor de Sant Joan de les Abadesses, d'un mas i feu que dos germans *per uiolentiam et rapinam diu tenuerant iniuste*. Aquests germans, Pere i Ponç de Milany,

fecerunt autem hanc recusationem, sicut dictum est, de manso et feuo, infra claustrum, praesentibus eiusdem ecclesie fratribus, et diffinierunt quicquid sub hac rapina, quolibet modo et malo ingenio, iuris supradicte ecclesie tenerant et habuerant. His itaque factis, quia nouerant apud Deum nullum malum impunitum <esse>, uoluntariam de sua iniusticia confessionem agentes, ut sibi indulgeretur quod deliquerant, ab abbate et fratribus humiliter ueniam poposcerunt ac deuotissime pro emendandis se eidem ecclesie obtulerunt (doc. 771).

L'autor anònim d'un memorial de greuges de cap a 1147-1151 narrà també els fets amb claredat i precisió. Així contà del batlle comtal a Caldes de Malavella i Llagostera, Arnau de Perella, fets com els que segueixen:

Quando dominus comes perrexit Almeriam et missit Arnallo nuncios suos ut iret secum finxit se infirmum, quod non erat, et noluit ire ad eum. I encara: Postquam racemi incipiunt maturescere, exeunt de domo sua duo baculares cum singulis panistris et uadunt per uineas rusticorum et cotidie deferunt eos plenos racemis ad domum illius ad comedendum. Hoc faciunt quousque homines faciunt uinum nouum. Quando deficit uinum uetus, ipse facit uindemiare uineas in quibus aecclesie Sancte Marie et Sancti Stephani de Kalidis habent decimas, et accipit taschas et cum illis tascis adiungit de aliis uineis taschas et decimas et facit inde uinum nouum, quod bibit cum sua familia. Postquam ueniunt espleti uindemie rusticorum ad tinarium comitis, facit I aut II uexellos uini albi et bibit illud fideliter cum amicis et senioribus ac parentibus suis nisi euenerit quod familia domini comitis faciat inde aliquando transitum et bibat inde. Facit de bono uino rubeo II aut tres uexellos et expendit illud in suis actibus, quod solebat Raimundus, eius antecessor, comutare pro cibario et habebat inde IIII aut V modios. Prescriptus Raimundus solebat dare domino comiti, cui Deus omnia peccata sua dimittat, sollidus CCL aut CC aut C, et Arnallus de Perella non dat domino nostro comiti solummodo denarium I.

No és estrany que amb un personatge com l'aquí descrit,

numquam fecit terra nisi peiorare et fluminari (fulminari?) lapidibus atque grandinibus et males nobules, et non est ibi medietas hominum quos inuenit in uilla illa quando malo eorum uenit super eos. Erant inter Kalidas et Lacustariam C iuuenes inter filios rusticorum et testores et alios magistros et baculares, qui habebant denarios et annonam et acomodabant inde senioribus atque genitoribus et uicinis, et modo non est ibi unus solus qui habeat aliquid boni, sed fugiunt in alios honores nobilium militum ubi melius se habent (doc. 948).

Al costat d'aquests clergues capaços d'expressar-se amb notable correcció gramatical, també hom troba eclesiàstics analfabets o, potser millor, semialfabetitzats, com el *Raimundus sacerdos* de 1076 (doc. 64), *nesciens scribere*. Per conèixer millor el nivell d'alfabetització de la societat –sobre el qual, dit sigui de passada, no cal esperar sorpreses, car la mateixa documentació ens recorda que no signar de pròpia mà era un *mos laichorum* (doc. 84) i, més encara, un *mos huius patriae* (doc. 141)– està bé que els editors hagin decidit d'indicar les signatures autògrafes. Però el diaca Guifrè del doc. 67, el clergue Ramon del doc. 68 o el jutge Guillem del doc. 304, per exemple, i força altres eclesiàstics que signen en documents originals, no ho feren de pròpia mà? Assenyaem també que algun laic, ja del segle XII, com un tal Arnau, posà per escrit un diploma sencer (doc. 640).

D'altra banda, sobre el valor donat a l'escriptura el clergue Bertran, el 1108, prou ens recorda que *Omnis ordinatio uiuentium siue morientium per litterarum seriem ad noticiam transmituntur (transmittitur?) succedentium* (doc. 381).

Com és habitual en textos de naturalesa jurídica, abunden citacions del *Liber iudicum*, com als docs. 62, 93, 150, 166, 179, 189, 234, 246, 261, 268, 289, 303, 318, 322, 324, 334, 348, 390, 423, 430, 440, 443, 457, 497, 568, 578, 664, 689, 1014 i 1037, entre altres. Però també hom troba citacions d'altres textos, en primer lloc, com és lògic d'esperar, dels bíblics, com al doc. 348, que no hauria estat de més indicar identificant-los.

Aquestes citacions, més o menys literals, testimonis indirectes de la circulació de llibres, certament molt pocs en l'època i, encara, de temàtica repetida i essencialment litúrgica, s'acompanyen d'algun esment a la seva possessió material, com els llibres que, de manera genèrica, s'esmenten al testament del bisbe de Barcelona Arnau Ermengol, dictat el 18 de desembre de 1142 abans d'emprendre un viatge a Jerusalem; llibres que llegà a la seva pròpia catedral, com era freqüent de fer per part dels bisbes i dels canonges, costum que contribuïa a enriquir les petites col·leccions bibliogràfiques de les catedrals, més que no pas la suposada activitat d'escriptoris, inexistents aquests si els entenem com a locals destinats específicament a la còpia de llibres (doc. 803).

Diguem també que comencen a testimoniar-se els molins drapers preparant el camí del paper com a nova matèria escriptòrica, ja des de 1151 (doc. 926; vegeu també el doc. 956).

Algunes notícies interessan, sens dubte, a la història de l'art. En el seu testament dictat el 13 de gener de 1093, el clergue Bernat Joan, senyor d'Ogassa i de la Clusa, deixà entre d'altres béns *ipsa mea mula melior ad opera aecclisiae Sancti Iohannis. Et ciphos argenteos cum anulo ad restaurandam cruce[m] Sancti Iohannis. Et ipsos gradals dimitto Sancto Iohanni ut sint patene ad corpus Domini* (doc. 245). L'adveració de les darreres voluntats del comte Ramon Berenguer III del 19 d'agost de 1130, ens assabentem, al seu torn, que *cenobio Sancti Cucuphatis dimissit omnes suas franchedas quas habebat infra suum honorem pro emendacione ipsius tabule quam inde habuit* (doc. 633). En aquest apartat, també pot resultar escaient de resenyar que, entre 1098 i 1100, Valença de Tost, vídua del comte Ramon V de Pallars Jussà, deixà un calze d'argent a Santa Maria de Mur (doc. 398).

Així mateix trobem esmentats objectes i mobiliaris de la vida quotidiana. En el seu testament, Adalet deixà, el 10 de desembre de 1107, *tabulam unam de fusto cum suis pedis (sic) in qua sustinet a Santa Maria del Mar, i llegà els seus vestits, broseta I de linteum cum gonnella I et mantello I cum correg I atque guadenga I, a la seva serventa Bonafilla, a qui donà també archa I et cannada I et forres de ferro, scilicet, pastera I cum sedaz I, pila I de petra. I també deixà a Maria de Torta rastello I de ferre et fusto cum padela I de eramno et ampulla I de uitreum* (doc. 374).

Interessantíssim és l'inventari de béns de la cambra de Ramon Berenguer III dreçat poc després de 1134 (doc. 681) o el d'una casa d'Arraona, sense data (doc. 1110).

En aquest punt també resulta interessant el testament del sacerdot Arnau, del 9 de febrer de 1108, que deixà *ad sacerdotem qui tenebat* (jo diria *tenebit*) *sacerdotium quod ego tenui in uita mea... letica una et guadenges II et capa I de nadiuo et pelles unas de aggnos* (doc. 377).

Un inventari de robes usuals més complet encara hom pot trobar al memorial de greuges de Bernat Pere entorn de 1132 (doc. 654).

Un arnès de cavaller queda resumit en el testament de 1155 de Ramon d'Olost, on llegim: *Et dimitto ad Militiam Iherusalem meam lorica et espazam meliorem et balistas et quadrellos et omnes armas meas* (doc. 993).

I de notable interès resulta també la relació d'ornaments de l'església de Sant Martí d'Estopanyà, entre els quals hom menciona diversos llibres: *Et I missale paruum et alterum missale maiorem et I librum storiale et alium sanctoralem et I epistolarium et I officium godeesc et I responsorium et I psalterium*, que, juntament amb *unus liber quem Petrus Guillelmi accomodauit Vincencio* (doc. 1002), constitueix un bon exemple del que era una "biblioteca", o, millor, la petita col·lecció de llibres d'una església parroquial, que no deixava de guardar llibres vells, com l'esmentat *officium godeesc*.

De profit, tant per a conèixer millor les eines de la vida quotidiana, com per a enriquir els nostres repertoris lexicogràfics, resulta l'esment d'una tona "messeguera", com la *tonnam I meliorem quam dicunt messegariam*, que, el 1132, llegà Guerau Ponç al seu fill homònim (doc. 650).

La petita història quotidiana es fa present en els nostres textos, com en el drama familiar d'un matrimoni format per Galceran i Adalgarga, que, el 1088, es veieren impulsats a vendre un alou *pro necessitate famis* (doc. 191). O en els memorials de greuges, ja estudiats per Th. Bisson, que ens recorden que sempre han tingut bec les oques, amb la relació d'accions tan colpidoses com les del castlà de Terrassa Déodat, que trencà una dent a la mare de Guillem Genovard, obrí el cap a Ramon Oldric i a Ramon de Canet, i pegà a la muller de Pere Guillem de Bruguera (doc. 911).

Com n'és de variable la fortuna prou clar queda també en la narració dels greuges de què fou acusat Arnau de Perella entre 1147 i 1151, en el qual relat es menciona Arnau Granell, *qui erat diues et modo est pauper*, i el pagès Bernat Vives, *qui tunc erat pauper et modo est diues*; alhora que es descriu la naturalesa humana, fàcilment oblidadissa d'un passat penós i poc solidària amb els qui s'hi queden, car aquest mateix pagès esdevingué *bonus acuator miserorum hominum et facit multas malicias in terra cum Arnallo, seniore suo* (doc. 948).

En la carta de poblament de Balaguer, concedida pel comte Ermengol VI d'Urgell de comú acord amb el vescomte Guerau i el bisbe sant Ot, del 29 de juny de 1117, hom recorda, amb gratitud, el patiment sofert pels habitants de Balaguer, *qui portarunt pondus et estus, fame et sitis, captiuitatem et rancuras multas, et tenuerunt Balaguer ad honorem Dei et christianitatis et ad honorem et seruicium suorum seniorum in fide* (segons nova puntuació que proposo), el nom dels quals hom esmenta immediatament després (doc. 482).

Petites notícies de caràcter històric també s'escampen çà i llà: en la donació del comte Ermengol VI d'Urgell a Ramon Arnau de la torre d'Almassor, del 15 de febrer de 1120, hom recorda, pel que es veu en sintaxi ben bàrbara, *quod ab antiqui tempus auui de me, Ermengaudus comitum, qui obiit a Gerb, fecit dono in uita sua ad Arnallo Dalmacii, pater tuus, quando Linerola fuit decepta a christianis et pagani captiuus* (doc. 517). El mateix dia també li donaren la torre d'Añif, *quomodo auui de me, Ermengaudus comitum, de Gerb fecit dono ad pater tuus illo tempus quando fuit presa illum kastrum de ipsa Rapita* (doc. 518).

En un reconeixement de deute dels germans Guillem Ramon i Ot de Montcada, se'ns informa d'una *espadam I quam amisit predictus Bernardus Ermengaudi quando fuit capti (-tus ?) mecum ante gradum de Malguiro, intus mare, et captiuauit nos decanum (-nus?) de Poscheres (Porcheres?)* (doc. 704).

Més interès històric té, certament, la narració de la separació dels regnes de Navarra i d'Aragó, on, malauradament, els aspectes textuais –com el pas de l'estil indirecte al directe– no són prou ressaltats i algunes lectures ens deixen en la incertesa (doc. 702).

El territori de Barcelona queda ben delimitat en el testament de Ricard Guillem, de 1115, *ab ipsis montibus usque ad mare et a flumine Lupricati usque ad flumen Bisocii* (doc. 471, i vegeu també doc. 267).

Hom troba equivalències monetàries: entorn de 1050 dues-centes unces d'or valien deu mil sous, cosa que significa que l'unça valia llavors 50 sous (doc. 26); d'altra banda, el 1147 una marca d'argent era computada en 43 sous (doc. 859).

També disposem d'altres valors, com d'alguns animals: entre 1017 i 1067 un mul jove podia valer tres unces d'or (doc. 43), és a dir, 150 sous, i un mul sense especificació d'edat, 100 sous el 1142 (doc. 795) i el 1145 (doc. 840); una mula valia de 20 a 30 morabatins el 1157-1166, és a dir, de 140 a 210 sous (doc. 1103), i assolía les sis unces, o 300 sous, en data indeterminada (doc. 1143); el 1078 i el 1096 un cavall, arribava a les quatre unces –200 sous– (docs. 86 i 291) i als 40 morabatins –280 sous– el 1149 (doc. 891), i encara podia arribar a preus molt més alts: als 100 morabatins –700 sous– el 1157-1166 (doc. 1103) i als 1000 sous el 1130, preu aquest pel qual estava empenyorat un cavall negre del comte Ramon Berenguer III (doc. 631).

Un ase valia 30 sous; una burra, 15, i un bou, 20 i una vaca, 30 el 1147-1151 (doc. 948) o 20 sous el 1131-1162, moment en què un bou costà set morabatins –49 sous–; una burra, 30 sous; una egua, 50 sous i un cavall, una semujada de terra (doc. 1092). Un bou també podia valer 20 morabatins –140 sous–, i una vaca un morabatí i mig –uns 10 sous– en data indeterminada (doc. 1134).

El 1084 un porc valia un sou (doc. 154), el 1129 podia arribar als 16 diners (doc. 519), el 1138-1139 n'hi havia de fins a tres sous (doc. 753), com el 1151 (doc. 927), el 1159 (doc. 1044) i el 1160 (doc. 1071), any en què també podien valer-ne quatre (doc. 1069), i arribar als quatre argenços el 1148 (doc. 870); entorn de 1138, un pernil podia costar 10 o 12 diners (doc. 753) i, el 1160, 18 diners (doc. 1054) o 15 diners el 1161 (doc. 1087); també n'hi havia de tres malles en data imprecisa (doc. 1136).

Quatre mujades de vinya foren empenyorades el 1087 per cent sous de plata, dins els quals es comptaven 25 sous d'interès (doc. 182); una mujada de vinya costà el 1093 tres unces d'or de València (doc. 255); una parellada estava empenyorada el 1130 per 50 morabatins (doc. 631); el 1159 hom empenyorà un farraginar per cinc morabatins (doc. 1047).

Unes cuirasses del bisbe Garcia de Jaca valgueren 600 sous de plata el 1096 (doc. 293). Una llança costà 40 auris en data indeterminada (doc. 1134); i una espasa, dos morabatins el 1157-1166, i una sella, 50 sous el mateix any (doc. 1103). Un alzina era valorada en 50 sous el 1145-1150 (doc. 911). Un dret d'alberga podia equivaler a tres sous el 1151 (doc. 933) i per un *conductum* o aprovisionament d'una persona hom podia pagar 70 mancosos en data imprecisa (doc. 1143).

Un anell d'or valia, el 1151, 112 morabatins (doc. 940). Un pal-li podia valer 15 morabatins –105 sous– el 1153 (doc. 963) i tres unces –147 sous– en data imprecisa (doc. 1134). Malgrat que sigui en data indeterminada coneixem el preu també de diverses robes: un *tegumento ad pelleas*, que sembla un abrigo de pell per a una dona, vuit morabatins; una túnica blanca i unes calces de bruneta, 10 morabatins; un capot, *supertunicale*, 14; una túnica per a una dona, nou; una túnica i unes calces masculines, vuit; una capa, vuit mancosos; unes calces, sis mancosos; una túnica, cinc mancosos (doc. 1134). Un teixit o vestit dit ciclató valia 30 mancosos en data indeterminada (doc. 1143).

Un recipient o vaixell valia quatre sous el 1147-1151 (doc. 948), i una tona fou venuda per 20 sous el 1131-1162 (doc. 1092).

Una quartera de vi valia el 1156-1157 cinc diners (doc. 1019). En data indeterminada un sester de blat costà 16 mancosos i una aimina del mateix cereal, sis mancosos (doc. 1134).

Un barril podia tenir una cabuda de cinc cafissos el 1107 (doc. 374) i un cavalatge era cent garbes de forment el 1151 (doc. 927).

Coneixem el sou dels caps dels ballesters de Ramon Berenguer III o IV que podia anar de 50 mancosos anuals a dues unces (doc. 1114).

En definitiva, ja es veu que l'obra que ens ocupa entra, per mèrits propis, en la categoria de les òptimes; no de les perfectes ni de les definitives, que no n'hi ha cap que ho sigui, i, per tant, malgrat alguns *peccata minuta*, cal saludar amb joia l'aparició d'aquest nou lliurament i desitjar que els mateixos estudiosos ens ofereixin ben aviat la continuació d'una documentació única a Europa, l'edició de la qual tots esperem amb candeletes.

JESÚS ALTURO I PERUCHO
Universitat Autònoma de Barcelona